

правив у відставку діючий уряд з причин, безпосередньо не пов'язаних із проведенням аграрної реформи.

У зв'язку із проголошенням А.Денікіна верховним головнокомандувачем усіма військовими силами на території колишньої Російської імперії, міністри-протофісовці заявили на засіданні Ради Міністрів, що українські збройні сили також мають бути підпорядковані йому. Міністри-члени УНС рішуче виступили проти. Не дивлячись на протести, уряд розіслав по всіх корпусах наказ про можливість утворення єдиного фронту спрямованого проти більшовиків [20, с. 119].

Останньою краплею у протистоянні стала заборона проведення Національного Конгресу. 9 листопада 1918 року гетьману на розгляд принесли програму Українського національного конгресу. Того ж дня було розкрито змову полковника М.Аркаса. Він зізнався в тому, що на конгресі планується легальними засобами позбавити гетьмана влади. Зрештою, 13 листопада гетьман заборонив проведення Українського національного конгресу [18, с. 305]. Українські міністри на черговому засіданні уряду, спробували відмінити заборону, але їх пропозиція була відхилена 8 проти 7 голосів. Того ж дня гетьман відправив у відставку уряд та був скликаний новий кабінет на суто однорідній основі, тобто з представників Протофісу та Союзу землевласників. Київська щоденна газета "Новости дня" назвала головною причиною відставки старого кабінету, його "двоакість". Тобто приблизно рівне представництво у складі кабінету проукраїнських та проросійських міністрів [11, с. 2].

Отже, "українізація" Ради міністрів – вимога, що неодноразово висувалась українськими соціалістичними партіями. За сприяння німецького військового командування та внаслідок загального погіршення ситуації в

державі, було утворено новий коаліційний уряд. Однак, його склад не задовольняв жодну із сторін. Тому, даний кабінет міністрів провів лише 10 засідань, ухвалив декілька десятків постанов і законопроектів. Але йому не вдалось провести необхідні реформи та вирішити ряд важливих для держави питань. Вже 14 листопада коаліційний кабінет було розформовано, того ж дня розпочалося антигетьманське повстання.

1. Долєга С. – Скоропадщина. – Варшава, 1934. – 174 с. 2. Дорошенко Д. Історія України, 1917-1923. В 2-х т.: документально-наукове видання. Т.ІІ. – К.: Темпора, 2002. – 352 с. 3. Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле. Частина третя. Доба Гетьманщини. – Львів: Червона калина, 1923. – 124 с. 4. Киевская мысль. – 1918. – № 195. – 24 жовтня. 5. Любовець О.М. Українські політичні партії й політичні альтернативи 1917-1920рр. Монографія. – К.: Основа, 2005. – 311 с. 6. Нова Рада – №162 – 11 вересня. 7. Новая донецкая мысль – №104 – 25 жовтня. 8. Новая донецкая мысль – №107 – 30 жовтня. 9. Новая донецкая мысль – №115 – 9 листопада. 10. Новости дня. – 1918. – №40. – 28 жовтня. 11. Новости дня. – 1918. – №56. – 16 листопада. 12. Одесские новости. – 1918. – № 10822. – 22 жовтня. 13. Покутський П. Панська Отоманія. – 1937 р. – 108 с. 14. Робітничка газета. – №399. – 25 жовтня. 15. Рубльов О., Реєнт О. Українські визвольні змагання. – К.: "Альтернативи", 1999. – 320 с. 16. Савченко В.А. Павло Скоропадський – останній гетьман України. – Х.: Фоліо, 2008. – 380 с. 17. Самостійник (Київ). – 1918. – №6. – 2 червня. 18. Скоропадський П. Спогади. – Київ-Філадельфія, 1995. – 380 с. 19. Солдатенко С.Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К.: Либідь, 1996р. – 975 с. 20. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. – Прага, 1922. – Т. III. – 160 с. 21. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВОВУ). – Ф.5. – Оп.1. – Спр.85. 22. ЦДАВОВУ. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.7. 23. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). – Ф.5. – Оп.1. – Спр.87. 24. ЦДАГОУ – Ф.5 – Оп.1. – Спр.104. 25. ЦДАГОУ. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.110. 26. ЦДАГОУ. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.116. 27. ЦДАГОУ. – Ф.43. – Оп.1. – Спр.7. 28. ЦДАГОУ. – Ф.44. – Оп.1. – Спр.1. 29. Яневський Д. Політичні системи України 1917-1920 років: спроби творення і причини поразки. – К: ДУХ І ЛІТЕРА, 2003. – 767 с.

Надійшла до редколегії 27.01.10

Д. Розовик, д-р іст. наук, проф.

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ХАРКІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (1917-1920 рр.)

Розглянуто процес створення української шкільної освіти на Харківщині в період Української революції 1917-1920 рр.

The article considers the process of create Ukrainian school's education in Kharkiv region during Ukrainian revolution 1917-1920.

Одним з головних завдань державного будівництва в роки Української революції 1917-1920 рр. було створення національної системи шкільної освіти. Цим питанням займалися всі українські уряди, українські політичні партії, громадські організації. Поряд з вирішенням проблеми розбудови шкільної мережі освітніх закладів, якої гостро не вистачало, не менш вагомим завданням було проведення її українізації та переведення всієї системи шкільної освіти на національний ґрунт. Особливо важливим це питання постало для південно-східних губерній України. Цей регіон, внаслідок різних історичних обставин, був майже повністю зрусифікований, а, відповідно, російськомовне навчання проводилося практично у всій системі шкільної освіти.

Актуальним питання українізації школи було і для Харківщини. Розглядаючи проблему національно-етнічного складу губернії, необхідно зазначити, що в краї діяло багато промислових об'єктів. Тому робітничий склад був переважно багатонаціональним, а фабрично-заводські виробничі процеси вимагали від працівників заводів і фабрик певного рівня технічних знань і освіченості. Зрозуміло, що отримання освіти робітниками і їх спілкування на роботі, проводилося російською мовою. До цього слід також додати, що Харківщина була заселена представниками різних народностей настільки густо, що у ній навіть у сільській місцевості мешкало багато росіян, вірменів, євреїв, татар та представників інших етноменшин.

Це населення як з українцями, так і між собою спілкувалося переважно російською мовою.

Варто зазначити, що на 1917 р. культурно-освітня сфера Харківщини була досить розвинена. У губерньському центрі діяв університет, п'ять інститутів, декілька технікумів, десятки гімназій. Було багато освітніх закладів у повітових центрах, а у більшості сіл краю функціонували початкові школи, окремих селищах – гімназії, училища тощо.

Отже, українським громадським, культурним організаціям й, насамперед, Центральній Раді та уряду П.Скоропадського, поряд із загальною прийнятими культурно-освітніми перетвореннями, необхідно було проводити й українізацію сфери освіти як у містах, так і у сільській місцевості губернії.

Навесні-влітку 1917 р., ще до утворення уряду України та проголошення універсалів Центральною Радою, питання побудови української системи освіти в краю взяла на себе "Просвіта", місцеві осередки УСДРП, УПСР, окремі профспілкові організації, діячі науки і мистецтва Харківщини. Навесні 1917 р. з ініціативи Д.Багалія (голова), І.Світличного (секретар), М. Сушицького, Д.Зеленіна та інших відомих діячів науки і культури краю було засноване товариство "Просвіта" ім. Г.Квітки-Основ'яненка [10, арк.1].

Ця організація, поряд з роботою щодо відкриття шкіл та гімназій у населених пунктах, де вони були від-

сутні, прийняла на себе обов'язки ще й допомогти українізувати існуючі шкільні заклади. Для вирішення цього непростого за масштабами і обсягами завдання, необхідно було першочергово підготувати нові педагогічні кадри та налагодити систему перепідготовки працюючих освітян, які б могли вести україномовне навчання. Реалізуючи цю програму, "Просвіта" допомогла організувати учительські курси при Харківському університеті. До роботи на них були залучені викладачі Л.Булаховський, П.Ковалевський, А.Синявський та інші фахівці української філології. Курси діяли на постійній основі [11, арк. 1,3]. На них водночас навчалося понад 300 освітян Харкова, а також група учителів краю. Багато з них приїжджали в місто з самих віддалених від губерньського центру сіл і навіть хуторів. Поряд з цим, збільшувалася підготовка учителів-україністів і на історико-філологічному факультеті університету [5].

Влітку-восени 1917 р. за участю "Просвіт", згодом чисельність яких до початку 1918 р. зросла до 100 товариств, а на 1919 р. – 300, багато з яких діяли з філіями, в містах і селах розпочалася українізація шкіл. Допомогали цій роботі також місцеві партійні осередки УСДРП, УПСР та створені при них молодіжні організації – КЮСи, залучалися до освітньої діяльності профспілкові організації. Вони діяли практично на всіх підприємствах міст губернії, а також на заводах з переробки сільськогосподарської продукції у сільській місцевості. Наприклад, до початку 1917-1918 навчального року, за участю цих організацій, у м. Лебедені було відкрито українську гімназію, а в селах повіту – 10 початкових і семирічних шкіл. У Харкові з 112 шкіл педагогічні колективи 36-ти виявили бажання проводити україномовне викладання у своїх школах. Однак із-за відсутності належної навчальної літератури та учителів мовників-україністів, лише у 10 розпочалося вивчення українознавчих дисциплін [12, арк. 11-12; арк.3]. Зусиллями різних українських організацій, учительських спілок та інших працівників культури, у місті було відкрито українську гімназію ім. Б.Грінченка та засновано декілька національних початкових шкіл. Для цих навчальних закладів було надруковано кілька найменувань україномовної навчальної і художньої літератури загальним тиражем близько 10 тис. примірників [1, арк. 137].

Процес будівництва української школи в губернії особливо посилювався з виходом у світ I – III Універсалів Центральної Ради та закону про передачу у відомство Генерального Секретаріату освіти всіх шкільних закладів, які існували на території УНР (грудень 1917 р.).

Незважаючи на те, що на Харківщині впродовж 1918 р. тричі змінювалася офіційна центральна державна влада, та ще до того ж край був окупований німецькими військами, започаткований при Центральній Раді процес створення української шкільної освіти невпинно тривав.

Навесні 1918 р. активізувалася робота місцевих органів влади щодо відкриття шкіл у населених пунктах, де вони були відсутні та поступове введення у них україномовного викладання. Так, на Сумщині відкрилася 31 школа та декілька гімназій [5]. Учительський з'їзд Богодухівського повіту, на якому були присутні 200 делегатів, прийняв рішення і закликав учителів краю з початку навчального року ввести у всіх школах україномовне викладання. Для цього педагогам рекомендувалося протягом літніх канікул зайнятися самопідготовкою або пройти перепідготовку на повітових курсах і придбати для шкіл необхідну україномовну навчальну літературу [8].

Загальні збори делегатів культурно-освітніх організацій Бахмутського і Славяногорського повітів, які густо були заселені представниками різних народностей, ук-

валили рішення про уведення україномовного викладання у школах, де є більшість дітей з українських сімей. А у російських, єврейських, німецьких, грецьких, сербських – поступово вводити україномовне викладання з третього або четвертого класу навчання [13, арк.15].

Земельна управа Атирського повіту, виконуючи як постанови Центральної Ради щодо освіти, так і уряду Української Держави, ухвалила розпочати українізацію молодших класів шкіл повіту з осені 1918 р. Для проведення цієї роботи з місцевого бюджету були виділені кошти. А в м. Ахтирка влітку 1918 р. відкрилися курси з підготовки учителів-україністів на 330 слухачів. Ця кількість давала можливість увести україномовне викладання у молодших класах усіх шкіл повіту, жіночій гімназії та школах міста [7].

Не залишилися осторонь проблеми українізації шкільної освіти і численні сільські громади губернії. З їх ініціативи, участі місцевих "Просвіт", колективів учителів розпочали відкриватися школи або вводилися україномовне викладання в діючих. Так, у селищі Слобода-Барвінкова Ізюмського повіту за місцеві кошти було відкрито українську гімназію. За кошти жителів хутора Григорівка Змівського повіту початкову школу реформовано у семирічну з україномовним викладанням. Схожі заходи проводилися і у інших повітах губернії. Це дало можливість впродовж 1918 р. у кожному з них відкрити по 10-12 нових українських шкіл [14, арк.7].

Участь в українізації школи брали і місцеві осередки українських політичних партій. Виконуючи рішення четвертого Всеукраїнського з'їзду УПСР, (квітень 1918 р.) партійні осередки Харківщини допомагали проводити українізацію шкіл у містах і селах краю та відкривати школи там, де вони були відсутні [19].

Харківська організація УСДРП, яка налічувала понад 1 тис. осіб, взяла активну участь у придбанні для шкіл міста та прилеглих до нього повітів україномовної навчальної і художньої літератури. Домагалися від місцевих органів влади виділення коштів для відкриття українських початкових шкіл та гімназій [9].

За підрахунками автора з різних джерел, впродовж 1918 р. на Харківщині було відкрито понад 250 нових шкіл з україномовним викладанням та розпочата українізація сотень діючих у містах і селах губернії.

Однак цей процес проходив не всюди з ентузіазмом, особливо в містах і тих населених пунктах, де мешкало багато представників національних меншин. Вони, в міру своїх можливостей, на місцевому і навіть державному рівні чинили опір українізації освіти. Особливо цей процес посилювався восени 1918 р., коли на державному рівні розгорнулася дискусія про надання російській мові статусу другої державної мови. Скориставшись такою ситуацією, антиукраїнсько налаштовані політичні діячі, працівники державних установ, учителі шкіл, викладачі вузів повели боротьбу проти українізації системи освіти і домагалися припинення україномовного викладання у школах. Наслідком цих дій стало те, що враховуючи нестабільне політичне становище восени 1918 р. в Українській Державі, за рішенням Харківської міської думи, було виведено викладання україномовних дисциплін у багатьох школах міста. Це ж саме робили керівники місцевих дум та органів самоврядування в окремих повітах губернії [4].

З другим встановленням радянської влади в Україні навесні 1919 р. на певний період дещо стабілізувалася політична ситуація в краї. До цього всього Раднарком УСРР, підтримуючи культурну політику попередніх українських урядів, виділив на культурно-освітню роботу значні кошти. Це дало можливість продовжувати розбудову

шкільної освіти на Харківщині та проводити її українізацію. До осені 1919 р. в губернії було відкрито близько 100 початкових, середніх шкіл та гімназій. Уводилося україномовне викладання у діючих школах. Для роботи у них готувалися вчителі на курсах, в університеті. Друкувалася необхідна навчальна література [15, арк. 22; 5, 7].

Однак восени 1919 р., з захопленням Добровольчою армією краю та виданням військовою адміністрацією А.Денікіна антиукраїнського наказу за № 22, в губернії призупинилася українізація системи освіти та діяльність українських культурно-освітніх організацій. Наслідком цього стало також те, що на початку 1920 р., учительський склад губернії скоротився до 780 осіб. Припинилося навчання майже у всіх школах, чисельність яких становила 1600 одиниць. Ці заборони привели до того, що третьому радянському уряду, громадським, культурним організаціям, після звільнення Харківщини від Добровольчої армії, системі шкільної освіти та проведення її українізації довелося розпочинати заново [16, арк. 18, 54].

До цієї роботи активно залучилися відновлені "Просвіти", профспілкові, молодіжні організації. Так, у Богодухівському повіті, у якому нараховувалося 258 сіл, на початку 1920 р. умовно діяло 136 шкіл, а у решті населених пунктах школи були закриті або не існували зовсім. За участю місцевих органів влади і згаданих організацій до початку 1921 р. майже у кожному селі, де вони були відсутні, виділялися приміщення під школи, направлялися до них учителі. У переважній більшості як діючих, так і новостворених початкових, семирічних, середніх школах і навіть окремих училищах, розпочалося україномовне викладання предметів [2, арк. 105; 3].

В Ізюмському повіті, до денікінського вторгнення в губернію, діяли школи майже у кожному селі і великих хуторах. Однак на початку 1920 р., із-за відсутності учителів, навчальної літератури, зошитів тощо з 268 шкіл більше половини не працювало. За рішенням повітових органів влад в м. Ізюмі були відкриті курси з підготовки учителів, зібрані кошти для друкування книжок, виділявся з повітового фонду папір для виготовлення зошитів. Допомогу відновленню шкіл, особливо у віддалених від повітового центру селах, надавали місцеві "Просвіти" та молодіжні організації. За їх участю підбиралися учительські кадри, ремонтувалися приміщення, закуповувалися для шкіл україномовні підручники та художня література [3, арк. 4].

Схожа робота щодо відбудови шкіл та проведення їх українізації проводилася у Сумському, Лебединському, Ахтирському, Вовчанському, Куп'янському та інших повітах Харківщини.

Порівняно з повітовими центрами і селами, у дещо кращому становищі знаходилася шкільна мережа м. Харкова. Із-за того, що школи міста восени 1919 р. залишалася переважно зрусифікована, денікінці її не руйнували, а лише закрили українські та заборонили вивчення україномовних дисциплін у російських школах. Тому навесні 1920 р. міські органи влади, "Просвіти", профспілки, частина комсомольсько-молодіжних організацій, учительські спілки повели переважно роботу у напрямку проведення українізації шкільної мережі міста. Цьому сприяв також такий факт, що уряд – Рад-

нарком УСРР та інші державні органи влади знаходилися у Харкові, а місто було оголошене столицею республіки. У цей час у ньому діяла розгалужена шкільна мережа – 122 школи, яка охоплювала навчанням всіх дітей і молодь міста шкільного віку загальною чисельністю 25 тис. осіб. Але в Харкові на 1920 р. виникла гостра проблема з педагогічними кадрами, у тому числі і з учителями – українцями. Так, на всі школи припадало лише 850 учителів, що було недостатньо для проведення належного навчального процесу особливо у старших класах семирічних і середніх шкіл. До того ж з названої кількості учителів, лише 100 могли вести україномовне викладання. Це забезпечувало ними 12-14 шкіл міста [17, арк. 72]. Щоб виправити становище, у Харкові були організовані курси з прискореної підготовки та перепідготовки учителів, у тому числі і українців. До цієї роботи були залучені викладачі університету і студенти. А випускники гуманітарних факультетів вузу направлялися на роботу як у школи міста, так і губернії.

Заходи місцевих органів влади, "Просвіти", профспілок та інших організацій щодо відбудови шкільної освіти та проведення її українізації вже до початку 1920-1921 навчального року дали можливість відновити роботу закритих раніше шкіл і відкрити сотні нових. У цей час на Харківщині діяло вже 1900 різнотипових шкіл: початкових, семирічних, середніх. У них навчалосся 222 тис. учнів, що становило понад 95% дітей і молоді шкільного віку краю [18, арк. 93, 96]. Майже у всіх школах сіл і хуторів губернії розпочалося україномовне викладання предметів. Цей процес охопив багато шкіл міст. Однак із-за відсутності у них учителів-українців та необхідної навчальної літератури, українізація, особливо міських шкіл, проходила повільно і ця робота тривала у наступні роки.

Отже, розпочата українізація шкільної освіти Харківщини у 1917 р., хоч із труднощами, але продовжувалася у всі роки революції. Саме в цей час, у практично повністю зрусифікованій системі шкільної освіти губернії, було уведено вивчення української мови, літератури, історії, географії, етнографії та інших українознавчих предметів. Це дало можливість школі твердо стати на ґрунт будівництва національної шкільної освіти.

1. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО) – Ф.Р.203, оп.1, спр.89.
2. ДАХО. – Ф.Р.203, оп.1, спр.131; Ф.Р.820, оп.1, спр.1а; Ред. Професіональне движение. – 1920. – 11 сент.
3. ДАХО. – Ф.Р.1630, оп.1, спр.74; Ред. Селянська біднота. – 1920. – 6 черв.
4. З'їзд "Просвіти" у Харкові. – Слово. – 1918. – 6 жовт.; Русифікація. – Нова Рада. – 1918. – 26 груд.
5. На курсах українознавства. – Земське діло. – 1918. – 28 лип.
6. Сумський повіт. – Відродження. – 1918. – 19 черв.; Ред. – Земське діло. – 1918. – 20 жовт.
7. Украинские курсы. – Ахтырский день. – 1918. – 31 юн.; Ред. – Слово. – 1918. – 22 жовт.
8. Учительський з'їзд Богодухівщини. – Земське діло. – 1918. – 17 лип.
9. Харківська організація УСДРП. – Слово. – 1918. – 28 серп.
10. ЦДАВО України. – Ф.3059, оп.1, спр.1.
11. ЦДАВО України. – Ф.3059, оп.1, спр.1.
12. ЦДАВО України. – Ф.2201, оп.2, спр.374; Ф.3059, оп.1, спр.1.
13. ЦДАВО України. – Ф.2201, оп.2, спр.273.
14. ЦДАВО України. – Ф.2201, оп.2, спр.374; Вищі початкові школи на Харківщині. – Земське діло. – 1918. – 1 груд.
15. ЦДАВО України. – Ф.166, оп.1, спр.277; спр.450.
16. ЦДАВО України. – Ф.166, оп.1, спр.951.
17. ЦДАВО України. – Ф.166, оп.1, спр.153.
18. ЦДАВО України. – Ф.166, оп.1, спр.153.
19. Четвертий Всеукраїнський з'їзд партії. – Рух. – 1918. – 23 квіт.

Надійшла до редколегії 27.01.10